

УДК 811.111'37:811.111'42

МЕТАФОРИЧНА АКТУАЛІЗАЦІЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Іванченко М. Ю.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Статтю присвячено вивченню особливостей метафоризації негативних емоцій у художньому дискурсі. Окреслено семантико-ономасіологічну сутність указанного екстралінгвістичного явища. Здійснено аналіз механізмів актуалізації негативних емоцій в англійській мові.

Ключові слова: метафора, актуалізація, негативні емоції, асоціація, сема, семема.

Иванченко М. Ю. Метафорическая актуализация негативных эмоций в художественном дискурсе. Статья посвящена изучению особенностей метафоризации негативных эмоций в художественном дискурсе. Очерчена семантико-ономасіологическая сущность указанного экстралингвистического явления. Осуществлен анализ механизмов актуализации негативных эмоций в английском языке.

Ключевые слова: метафора, актуализация, негативные эмоции, ассоциация, сема, семема.

Ivanchenko M. Yu. Metaphorical actualization of negative emotions in fiction discourse. The article deals with the analysis of negative emotions metaphorisation peculiarities in literary discourse. The semantic and onomasiological essence of this extralinguistic phenomenon has been cleared out. It also focuses on the mechanisms of actualization of negative emotions in English.

Key words: metaphor, actualization, negative emotions, association, seme, sememe.

Постановка проблеми. Пізнаючи навколишню дійсність, людина, як суб'єкт мовленнєвої діяльності, постійно «проектую» її на мову через порівняння та отожднення абстрактного з конкретним. У цьому, власне, і полягає механізм метафори, що за своєю суттю споріднений із механізмами аналогії. Учені дійшли висновку, що метафоризація є природною здатністю людини, метафора слугує формою мислення, а метафорична модель – засобом пізнання та пояснення дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За твердженням В.А. Маслової, метафора утворюється не просто для того, щоб, відшукавши ім'я, довести наші думки до інших, – вона потрібна для нас самих: без неї неможливо мислити про деякі особливі, складні для розуму предмети [3, с. 91]. Буденна поняттєва система людини, у рамках якої вона думає та діє, метафорична за своєю суттю [2], відтак метафора – знаряддя думки, пізнавальний процес, який об'єднує мозок, розум та культуру

[5, с. 380]. Осягнення цього процесу дає можливість досягнути найвіддаленіших куточків концептуальної системи людини.

Об'єктом статті є негативні емоції як результат втрати психологічного балансу, необхідного для адекватного перебування людини у суспільстві. **Предметом** постають механізми метафоричної актуалізації цього екстралінгвістичного феномена.

Метою статті є вивчення особливостей метафоричної актуалізації негативних емоцій у сучасній англійській мові. Серед основних завдань необхідно виділити такі: визначити семантико-ономасіологічну сутність емоцій; виявити метафори, що актуалізують негативні емоції в англійській лінгвокультурі; встановити закономірності утворення асоціативних зв'язків, що стали основою для утворення відповідних метафор.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пізнання людиною будь-якого явища чи предмета навколишньої дійсності неминуче супроводжується формуванням ставлення до останньої: речей, людей, до самої себе. Одні

явища дійсності викликають радість, захоплення, інші – тугу, смуток, розчарування. Переживання людиною свого ставлення до реальності, до особистого й навколишнього життя називаються емоціями [1, с. 477].

Людські емоції найяскравіше виражають духовні запити і прагнення людини, її ставлення до дійсності, слугують формою переживання організмом своєї життєдіяльності, реакції психіки на задоволення чи незадоволення потреб [4, с. 37].

Запорукою успішного існування людини в суспільстві є емоційний баланс, що полягає в хорошому настрої, емоціях радості, задоволення, впевненості, спокої. Тобто позитивні емоції слугують нормою існування людини. Втрата моральної рівноваги, результатом якої є розчарування, приниження, роздратування, безнадійність тощо, вважають відхиленням від норми.

Почуття незадоволення виникають через неможливість втілення мрій та прагнень людини, невдачі; зневіра в когось, чомусь – розчарування [4, с. 39].

У метафоричному представленні вмістцем емоцій, надій є серце та груди. У багатьох релігіях серце сприймається як місце існування душі та народження почуттів. Уявлення про розчарування як травмування серця слугує основою для таких сталих метафоричних виразів, як: *to break one's heart, to break one's spirit*.

I'm not surprised Featherstone's a widower: any woman's spirit would be broken by life with that old mister! [12, с. 79].

Особлива експресивність вищезгаданих прикладів досягнута шляхом актуалізації ядерної семантики предиката *to break* – «ламати, розбивати (на частини), руйнувати» стосовно нерелевантних об'єктів *heart, spirit*. У наведених конструкціях спостерігаємо метафоризацію як процес утворення зв'язків між сферами матеріального й абстрактного.

Переживання людиною негативних емоцій часто супроводжується втратою самоконтролю та неадекватною поведінкою. Вираз *to tear one's hair* наголошує на відчаї, безвиході, глибині пережитих емоцій: *She stamped and raged and tore her hair, and swore she'd never been so insulted* [9, с. 539].

Аналогічний прийом використано в концептуальних метафорах, утворених за допо-

могою словосполучень *to cut up* і *to tear up*, які використовуються для опису емоційного стану людини, що отримала погану звістку: *The news of Tom's death really tore up Bill* [6, с. 326]; *She's really cut up about getting a D in Maths* [7, с. 75].

Актуалізована у наведених реченнях семантична трансформація стала можливою завдяки наявності семи «викликати шок, приголомшити» у словосполученні *to tear up* та «страждати, мучитись» у *to cut up*. Процес метафоричного переносу відбувся завдяки взаємоактуалізації вищезгаданих сем та нормативних семем цих предикатів – «розбивати», «розрізати на частини».

Втрата репутації, загальної думки про кого-небудь, що-небудь означає розчарування в людині, організації, системі тощо: *A little indiscreet gossip isn't enough to make you fall into disgrace with all your friends* [13, с. 88].

Такі негативні зміни метафоризуються за допомогою дієслова *to fall*, яке виражає базову ідею руху зверху вниз. Більше того, експресивність досягнута шляхом актуалізації семи «швидкість» (оскільки падіння передбачає швидке переміщення) та «зниження положення (у просторі)». Тобто асоціативний зв'язок виник на основі спільного компонента значення дієслова *to fall* та іменника *disrepute* – «(стрімке) зниження положення».

Утворення асоціативних зв'язків між сферами матеріального та абстрактного у процесі метафоризації фіксуємо в такому прикладі: *Two myths about comedians: they all want to play Hamlet and they're all melancholic. Both are exploded by Richard Briers* [12, с. 172].

Представникам окремих «непрестижних» професій властиво вигадувати легенди і таким чином створювати особливий, загадковий образ навколо своєї спеціальності. Видавати бажане за реальне є характерною рисою людської психіки. У наведеному вище прикладі міфи за аналогією порівнюються з матеріальним об'єктом, що має крихку структуру. Стилістичний ефект досягнуто завдяки актуалізації ядерної семантики дієслова *to explode* – «вибухати», що стосовно об'єкта, іменника *myth*, асоціюється з бурхливими почуттями розчарування.

Аналогічний прийом використано в реченні, яке висловлює втрату надії на допомогу з боку

Європи: *All hopes that the European proletariat would rise and come to the rescue of Russia, utterly ruined by years of war, civil war, and intervention, were dashed* [13, с. 93].

У словнику The Oxford Dictionary of English Proverbs [5] зустрічаємо прислів'я:

Short pleasure – long lament (repentance, pain) [10, с. 728].

Ця перлина народної мудрості привабила нашу увагу, оскільки прикметник *short* належить до базового прошарку концептополя BREAK. У прислів'ї йдеться про те, що людина заради короткочасного задоволення готова знехтувати моральними принципами. Актуалізована в цьому прислів'ї метафора можлива завдяки наявності у слові *short* периферійної семи – «короткочасний». Стилістичний ефект досягнуто вживанням антонімів *short-long*, що створює протиріччя у межах одного речення.

В окремих випадках для того, щоб виразити своє незадоволення і водночас не образити адресанта, вживається інакомовлення: *"We'd best get ourselves seated", Graham said. "I should suggest near the back. The acoustics of this place leave a great deal to be desired"* [14, с. 334].

Концептуальна метафора, репрезентована в цьому реченні, утворилась завдяки взаємоактуалізації периферійної семи дієслова *to leave* та ядерної семі прикметника *desired* – «бажаний». Очевидно, метафоричне уподібнення обох сем проходило в асоціативній площині «невиконаний, нездійснений».

Приниження – це нехтування гідністю особистості, свідоме негативне, несправедливе ставлення, на яке вона не заслуговує [1, с. 378]. Людська гідність мислиться як певна величина, тоді як приниження спрямоване на її зменшення або навіть повне знищення: *to cut smb down to size, to beat smb down to size, take smb down to size, to tear down people, to crack down hard, etc.*

Так, наприклад, концептуальна метафора «принизити – зменшити» виникла завдяки взаємоактуалізації ядерної семі *to cut down to size* – «зменшити розміри» та семи іменника *приниження* – «процесу зменшення значущості особи»: *In general, you tend to laugh at people above you to cut them down to size, and at those below you to express your superiority* [11, с. 86].

За аналогічним принципом утворився асоціативний зв'язок «принизити – розірвати»: *Tom*

is always tearing Jane down. I guess he doesn't like her [6, с. 326].

Нерідко наші емоційні переживання порівнюються з фізичними больовими відчуттями, що дає можливість точніше описати усі нюанси цих почуттів. У відомому творі Джерома К. Джерома *"Three Men in a Boat"* знаходимо опис ситуації, коли Джордж спостерігає за човном, що пропливає повз. Чоловік, який керує цим човном, – не фахівець у цій справі, і, звичайно, робить це погано. Джон, помітивши це, робить критичне зауваження: *"I should like to see him pull the wrong line"*, на що сторонній чоловік реагує надзвичайно гостро.

George's criticism cut him to the quick [17, с. 74].

У цьому разі окрема проблема асоціюється з раною, а нагадування про неї, про проблему – із поновленням рани, яка щойно затягнулась. Тобто сам герой, очевидно, усвідомлював свої недоліки, однак зауваження збоку тільки посилювало його переживання.

Наступні приклади концептуальних метафор утворилися завдяки актуалізації периферійної семи дієслова *to start* – «накинутись на будь-кого, сварити»: *They started on Jim over the Welsh business (criticize, teas)* [7, с. 362].

В окремих випадках приниження набуває такої сили, що порівнюється з військовими діями: *The reporters opened fire on the mayor* [6, с. 243].

Як відомо, критика – це негативне судження про щось, вказівка на вади та хиби. Невід'ємною частиною її є приниження виконавця дії, автора створеного. Будь-які критичні зауваження передбачають переробку, виправлення помилок, створення чогось нового. Метафорична актуалізація «критики» за допомогою дієслів *to cut* і *to tear* відбулася в асоціативній площині «зруйнувати, деформувати структуру об'єкта»: *I knew they were going to tear me apart at the board meeting* [9, с. 99]; *Professor really cut my essay (criticize me or my work, find all my faults)* [6, с. 69].

Для надання більшої експресивності різка критика метафоризується як «розкритикувати – накинутись», що стало можливим завдяки актуалізації ядерної семі словосполучення *to tear into* – «безпосередньо атакувати»: *I didn't like the way you tore into Dempsey's paper at the*

seminar(to criticize strongly) [11, с. 376].

Концептуальна метафора «критикувати – відштовхувати» актуалізована за допомогою дієслова *to kick*, яке виражає базову ідею відштовхування (штовхання). У зазначеному прикладі ядерна сема дієслова *to kick* взаємоактуалізується з контекстуальною – «відсилати на виконання важких, нецікавих завдань (які здебільшого ніхто не хоче виконувати)», що, звичайно, принижує гідність виконавця: *I finally quit my job. My boss wouldn't stop kicking me around* [6, с. 193].

Роздратування концептуалізується як подразник, що порушує спокій, емоційний баланс людини, викликає почуття незадоволення, прикrostі, гніву, злості. Причиною втрати емоційного балансу, спокою, самоконтролю є, зазвичай, певні проблеми, які людина не здатна вирішити. Зовнішнім виявом такого стану є нервова манера поведінки, безпідставна роздратованість: *Ron has a chip on his shoulder these days* [9, с. 22].

Актуалізована в цьому реченні метафора мови можлива завдяки наявності ядерної семи «щось тонке, делікатне, крихке» в іменника *chip*, з яким за аналогією порівнюється психічний стан людини. Стилистичний ефект досягається взаємоактуалізацією вищезгаданої семи з контекстуальною семою «бути готовим до сварки, бійки». Очевидно, положення об'єкта (*chip*) вказано не випадково (*one's shoulder*), а саме для того, щоб натякнути на ступінь готовності суб'єкта метафори до критичності становища.

Аналогічний прийом використано і в наступному реченні, де описано емоційний стан втомленої бабусі, яка, звичайно, не має ні фізичних, ні моральних сил для того, щоб приділити час своїм онукам, і саме тому поводить себе неадекватно.

When Grandma's tired, she gets short with me [9, с. 90].

Метафора *роздратування* концептуалізується за допомогою прикметника *short* завдяки його ядерній нормативній семемі «короткий, недовгий, короткотривалий» та периферійній – «недостатній» у розмовному варіанті англійської мови. Метафоричне уподібнення цих двох семем проходило в асоціативній площині «обмежений, недосконалий», що в такому кон-

тексті актуалізує сему «різкий, небагатослівний».

Метафорична репрезентація безнадійності та нерезультативності релевантна концептуальним метафорам «розчарування», оскільки так само виражає неможливість досягнення певного результату, беззмістовність виконуваних дій.

У сучасній англійській мові є велика кількість усталених виразів, що передають цю метафору, наприклад: *to beat a dead horse, to cut no ice, to beat one's gums, to beat one's head against the wall, to kill time, to beat around the bush, to leave smb in the lurch, to turn a blind eye, to turn a deaf ear, etc.* Ці словосполучення утворені за допомогою дієслів, що позначають дію, спрямовану на зміну структури об'єкта (*to beat, to cut, to kill, to turn*).

We had him, tied up in no time, just like you rope a calf to take to market. He yelled some, and kicked a great deal, but that didn't cut no ice with the boys and me [8, с. 67].

У наведеному реченні йдеться про жінку, яка намагається знайти спільну мову із хлопчиком, однак усі її зусилля марні. Відсутність результату в будь-якій справі часто порівнюється з конкретними предметами об'єктивної дійсності, які не працюють ефективно. Так, наприклад, дієслово *to cut* вживається в основному значенні – «(роз)різати, відрізати», тоді як стилістичний ефект досягається шляхом протиставлення об'єкту таких маніпуляцій.

Часто для того, щоб привабити увагу реципієнта, надати особливої виразності висловлюванню, вживається *оксиморон*. Безнадійність, неможливість досягнення позитивного результату втілюють характеристики об'єктів певних операцій:

– мертвий кінь:

They won't refund your money; you're beating a dead horse [9, с. 14];

– глухе вухо:

Claims for a twenty per cent salary increase are likely to fall on deaf ears [11, с. 119];

– сліпе око:

How can you turn a blind eye to all those starving children? [6, с. 339];

– безглузда ідея:

<...> nobody understands his cracked ideas but me still of course a woman wants to be embraced

20 times a day almost to make her look young [19, с. 631].

Концептуальна метафора «Безнадійність. Нерезультативність» далеко не завжди апелює до структурної зміни як мірила беззмістовності. Радше, навпаки, недосягнення бажаного результату може стосуватись емоційної сфери людини. Наприклад, *idea, lecture, joke, sentence, music, gardens* можуть не справити очікуваного враження.

That idea cuts no ice. It won't help at all [14, с. 179].

Відсутність результату за аналогією порівнюється зі зміною температури, рельєфу. Дієслово *to leave* увійшло до периферії досліджуваного концептополя завдяки периферійній семі «залишати у тому самому стані», яка стала продуктивною основою для утворення різноманітних концептуальних метафор цієї групи.

Процес метафоризації «не справити враження – залишити холодним» відбувся шляхом актуалізації периферійної семи прикметника *cold* – «байдужий»: *He was then the guest of Lord Rothschild, who's invited him over to view several fine gardens, which left Mr Streeter cold* [7, с. 345].

Актуалізація концептуальної метафори «не справити враження – залишити пласким» ґрунтується на семі «позбавлений форми» у прикметника *flat*: *Your joke left me flat* [6, с. 194].

Асоціативний зв'язок «не справити враження – повиснути у повітрі» сформувався на основі спільної семи *to leave* та *to hang* – «не досягнути кінцевої мети»: *She left her sentence hanging in midair* [16, с. 73].

Не знайти вирішення певного питання, проблеми метафорично представлено висловом «залишити відкритим»: *"You seem to have got little thanks for your kindness. Never mind, you will get your reward in heaven". "That's an open question"* [12, с. 441].

Довга, беззмістовна розмова за аналогією порівнюється з монотонними, багаторазовими ударами, що супроводжуються різким звуком, який втомлює слухача: *Stop beating your gums. I'm not listening to you* [6, с. 28].

У цьому реченні актуалізується ядерна семема дієслова *to beat* – «бити, люцювати» та сленгова – «приголомшувати, спантеличувати,

ставити у безвихідь». Метафоричне уподібнення цих двох семем відбувалось, очевидно, у площині «відчайдушно намагатись досягнути будь-якого результату».

Аналогічний прийом використано у прислів'ї, яке виражає дію, що не дає жодних результатів: *To beat water in a mortar* [10, с. 37].

Вищезгадана семема взаємоактуалізується з периферійною «змішувати, збивати», асоціативний зв'язок утворений за тією самою схемою.

Для досягнення експресивності в наступному реченні марні спроби порівнюються зі здійсненням неадекватних маніпуляцій: *You're wasting your time trying to fix up this house. You're just beating your head against the wall* [6, с. 28] або виконанням дій, приречених на невдачу: *Long are you cut Falkland wood with a penknife* [10, с. 163].

Суть концептуальної метафори «безнадійність – марнотратство» полягає в неефективному використанні фінансових або енергетичних ресурсів. Об'єктами цієї метафори є:

– механічна енергія:

To cut blocks with the razor (to waste ingenuity etc.) [10, с. 163];

– час:

Stop killing time. Get to work! [15, с. 74].

Актуалізована в реченні метафора будується на семемі дієслова *to kill* «знищувати, припинити продуктивне існування».

У романі С. Моема *"The Magician"* йдеться про жінку, котру спіткало горе – її чоловік не повернувся додому, через що вона втратила спокій. Безвихідь, нездатність протистояти долі, фатуму порівнюється з падінням. Процес метафоризації відбувається в асоціативній площині «несподівано, раптово»:

A cruel fate had fallen upon her, and she had been as powerless as in the old tales Phaedra, the daughter of Minos, or Myrrha of the beautiful hair. The hours passed, and still Arthur did not return. Susie thought now only of him, and she was frightfully anxious [19, с. 64].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз показав, що негативні емоції в метафорах англійської мови актуалізуються за допомогою дієслів, у семантиці яких наявні семи: «пошкоджувати структуру» – *to break, to tear, to explode*; «(швидко)

переміщатися у просторі» – *to fall, to turn; flat*; прислівників, що вказують на рух донизу, «застосовувати силу» – *to beat, to kick*; «знищувати» – *to kill*; «починати» – *to start, to open*; позаду – *down, behind*.
«обмежувати» – *to cut*; прикметників із семами: Перспективою подальшого дослідження є порівняльний аналіз досліджуваних метафор «обмежений» – *short*; «позбавлений (форми)» – в англійській та українській мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
2. Лакофф Дж. Метафори, котрими ми живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 210 с.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
4. Мацко Л.А. Основы психологии та педагогіки / Л.А. Мацко, М.Д. Прищак. – Вінниця : ВНТУ, 2009. – 158 с.
5. Телия В.Н. Предисловие / В.Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 3–10.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

6. Collins Cobuild English Language Dictionary. – London : Harper Collins Publishers, 1991. – 1703 p.
7. Dictionary of Word and Phrase Origins / ed. by N. Rees] – N.Y., 1994, – 220 p.
8. The MacMillan Dictionary of English Proverbs Explained / ed. by R. Ridout, C. Witting. – Pan Books, 1995. – 224 p.
9. The Oxford Dictionary of English Proverbs / ed. by F.P. Wilson. – Oxford : Oxford University Press, 1992. – 860 p.
10. The Penguin Dictionary of Proverbs / ed. by R. Fergusson. – 1983. – 331 p.
11. Oxford Dictionary of Current Idiomatic English / ed. by A.P. Cowie, R. Mackin. – Oxford : Oxford University Press, 1991. – V. 1 : Phrasal Verbs. – 1991. – 396 p.
12. Oxford Phrasal Verbs Dictionary for Learners of English. – Oxford : Oxford University Press, 2001. – 377 p.
13. Alcott L.M. An Old-Fashioned Girl / L.M. Alcott [Electronic resource]. – Access mode : www.free-ebooks.net/An_Old-Fashioned_Girl.html.
14. Austen J. Sense and Sensibility / J. Austen. – London : Wordsworth classics, 1992. – 257 p.
15. Austen J. Pride and Prejudice / J. Austen [Electronic resource]. – Access mode : www.bookwolf.com/Free_Booknotes/Pride__Prejudice.html.
16. Dickens Ch. David Copperfield / Ch. Dickens [Electronic resource]. – Access mode : www.free-ebooks.net/David_Copperfield.html.
17. Jerome K. Jerome Three Men in a Boat / Jerome K. Jerome [Electronic resource]. – Access mode : www.free-ebooks.net/Three_Men_in_a_Boat.html.
18. Jokai M. Dr. Dumany's Wife / M. Jokai [Electronic resource]. – Access mode : www.free-ebooks.net/Dr.Dumany's_Wife.html.
19. London J. White Fang / J. London [Electronic resource]. – Access mode : www.free-ebooks.net/White_Fang.html.
20. Maugham W.S. The Magician / W.S. Maugham [Electronic resource]. – Access mode : www.free-ebooks.net/The_Magician.html.